

ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ҚУЛАЙ ИШБИЛАРМОНЛИК МУҲИТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Равшанбек Учқунов
Мустақил тадқиқотчи

Аннотация: Мақолада иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантиришни ташкил этишнинг долзарб масалалари ва таклифлари ўрганилган. Жумладан, иқтисодиётни рақамлаштириш ва қулай ишбилармонлик муҳитга таъсир этувчи масалалар тадқиқ этилган.

Таянч тушунчалар: рақамли иқтисодиёт, қулай ишбилармонлик муҳити.

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы и предложения по организации развития благоприятной деловой среды в условиях цифровизации экономики. В частности, были изучены вопросы, влияющие на цифровизацию экономики и благоприятную бизнес-среду.

Основные понятия: цифровая экономика, благоприятная бизнес-среда

КИРИШ

Мамлакатимизда рақамли иқтисодиётга бўлган қизиқиш жамият ва иқтисодиётда рўй берган жиддий ўзгаришлар туфайли сезиларли даражада ўсди. Замонавий технологиялар ва платформалар мижозлар, ҳамкорлар ва давлат ташкилотлари билан шахсий мулоқотни минималлаштириш ҳисобига корхоналар ва жисмоний шахсларга харажатларни қисқартиришга ёрдам берди, шунингдек, ўзаро мулоқотни янада тез ва осон йўлга қўйишга имконият яратди. Натижада тармоқ ресурсларига асосланган, рақамли ёки электрон иқтисодиёт пайдо бўлди. Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ҳамда қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш орқали аҳоли бандлиги ва даромадларини оширишга қаратилган бир қатор ишлар изчил олиб борилмоқда.

Шу билан бирга, ишбилармон тадбиркорлик субъектларининг турли соҳаларида рақамли иқтисодиётни жорий этиш ва бошқариш жараёнларига бир қатор тизимли муаммо ва камчиликларни учратиш мумкин. (Масалан: касса аппаратидаги узилишлар орқали тадбиркорнинг Солиқ органлари томонидан жаримага тортилиши)

Жумладан, Президентимиз томонидан мамлакатда рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш орқали ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш тўғрисида бир қатор Фармон ва Қарорлар (ПФ-4354, ПФ-4455, ПҚ-4699) имзоланди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-

тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4699-сон Қарорида қуйидаги бир қатор мақсадли йўналишлар белгилаб берилди:

биринчидан, рақамли иқтисодиётни жадал шакллантириш – 2023 йилга келиб унинг мамлакат ЯИМдаги улуши 2 барабарга кўпайиши керак;

иккинчидан, рақамли инфратузилмани тўлиқ модернизация қилиш ва замонавий ИТ-хизматларидан барча ҳудудларда фойдаланиш имкониятини таъминлаш – 2020-2021 йилларда барча соғлиқни сақлаш муассасалари, мактаблар ва мактабгача таълим ташкилотлари, шунингдек, қишлоқлар ва маҳаллалар юқори тезликдаги Интернет тармоғига уланади ҳамда алоқа хизматлари сифати оширилади;

учинчидан, электрон ҳукумат тизимини ривожлантириш – 2022 йилга қадар электрон давлат хизматлари улуши 60%гача етказилади;

тўртинчидан, дастурий маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва технологик майдончалар яратиш орқали «рақамли тадбиркорлик»ни ривожлантириш – 2023 йилга келиб ушбу соҳадаги хизматлар ҳажмини 3 барабарга ошириш ва уларнинг экспортини 100 млн долларга етказиш зарур;

бешинчидан, 2022 йилга қадар барча ҳудудларда рақамли билимларга ўқитиш марказлари очилади.

Шунингдек, иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш жаҳон тажрибасида синовдан ўтган усуллари амалиётга татбиқ этиш долзарб масалалардан бўлиб ҳисобланади.

Иқтисодиётни рақамлаштириш – ривожланишнинг трендлари ва хусусиятларидан бири бўлиб, қулай ишбилармонлик муҳитини яралишига сабаб бўлади.

Электрон ҳукуматга доир элементларни татбиқ этиш ва иқтисодиётни рақамлаштиришни қўллаб-қувватлаш Ўзбекистоннинг яқин истиқболдаги тараққиёт режасидан мустаҳкам ўрин олган. Бу, биринчи навбатда, электрон ҳужжат алмашиш улушини янада ошириш ва давлат хизматларининг муайян қисмини Давлат хизматлари марказлари орқали босқичма-босқич равишда электрон шаклга ўтказиш вазифаларига тегишлидир. Телекоммуникация инфратузилмаси бу жараёнда муҳим вазифани бажаради.

Иқтисодиётнинг рақамли сегментига тегишли бош манба – тракзакцион секторнинг ўсишидир. Ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич ЯИМнинг 70 фоиздан ортиқ миқдорни ташкил этиб, давлат бошқаруви, консалтинг ва информацион хизмат кўрсатиш, молия, улгуржи ва чакана савдо, шунингдек, хизматлар соҳасини (коммунал, шахсий ва ижтимоий) бирлаштиради.

Иқтисодиёт диверсификацияси ва динамикаси қанчалик юқори бўлса, мамлакат ичида ва ташқарисида ноёб ахборотлар айланмаси шунчалик кўп, миллий иқтисодиётлар ичида ахборот трафиғи эса шу қадар салмоқли бўлади. Шу боис иштирокчилар сони кўп ва ИТ хизматлар кенг тарқалган бозорларда иқтисодиётни рақамлаштириш жадал суръатларда ривожланмоқда.

Айниқса, бу – транспорт, савдо, логистика ва шу сингари интернет билан фаол ишловчи соҳаларга чексиз қулайликлар яратади. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, уларда электрон сегментнинг улуши ЯИМнинг 10 фоизига яқинлашиб, 4 фоиз аҳоли бандлигини таъминлайди. Энг аҳамиятлиси, бу кўрсаткичлар барқарор тарзда ўсиб боради.

Шубҳасиз, иқтисодиётни рақамлаштириш самарадорлигига нафақат ахборот технологияларининг қамрови ва инфратузилманинг мавжудлиги, балки ишбилармонлик муҳити, инсон капитали ва муваффақиятли бошқарув инструментлари каби стандарт иқтисодий мезонлар ҳам таъсир кўрсатади. Бинобарин, иқтисодий тараққиёт айнан уларга таянади, бу эса ушбу мезонларнинг рақамли иқтисодиёт ривожланишида аввалгидай муҳим ўрин тутишини билдиради.

Ҳозир бутун дунё бўйлаб янги сервислар ва бизнес моделларни яратиш учун ИТ инструментлардан фойдаланадиган эски ва янги компаниялар аксарият соҳаларда етакчи бўлган компанияларга кучли рақобат туғдирмоқда.

Прогнозларга кўра, яқин йилларда макроиқтисодиёт «леан продустион», аддиктив, нано ва биотехнология мезонларига таянадиган ишлаб чиқарувчиларга қаттиқ боғлиқ бўлиши кутилмоқда. Шу муносабат билан оқилона бошқарув учун зарур ҳисобланган ахборот кўлами ҳам ортиб боради, ишлаб чиқариш ва фуқаролар мулоқоти, бизнес ва давлат органларини бошқариш тузилмаси эса жиддий ўзгаришларни бошдан кечиради.

Қуйидагилар бунда ижтимоий ва иқтисодий тараққиёт йўлига босқичма-босқич чиқиш учун асосий шарт ва омиллар сифатида кўрсатилмоқда:

- ахборотлаштириш ва давлат бошқаруви органлари ҳамда муниципал хизматларни интеграциялаш ҳисобига электрон ҳукумат ва рақамли шаҳар концепцияларини татбиқ этиш;
- янги технологик авлоддаги маҳсулотларни ялпи ишлаб чиқариш (пилотсиз автомобиллар ва бошқалар сингари);
- ўзига хос безак ва қурилиш материаллари ёрдамида «ақлли» ва экологик уйларни барпо этишга оид ғояларни амалга ошириш;
- аутсорсинг, ўзини банд этиш ва бошқалар орқали бандликнинг муқобил шакллари кенг тарғиб қилиш;
- муайян вазифаларни бажариш учун ишчи-фрилансерларни излашга хизмат қиладиган профессионал тармоқларни яратиш.

Юқоридагилар барчаси бизнесга ишлаб чиқариш ва бошқарувда товар ва электрон хизматлар интеграцияланадиган замонавий платформалар ёрдамида харажатларни қисқартиришга имконият беради. Биринчи галда бу масала хизматлар буюртмаси интеграцияси, ресурслардан биргаликда фойдаланиш, контрагентларни танлаш, электрон савдони юритиш, тўловлар ва бошқаларга тегишлидир.

Технологик рақамли муҳит – бу юридик ва жисмоний шахслар ҳамкорликдаги фаолият учун бутунлай янги мулоқотни йўлга қўядиган «аквариум» ҳисобланади. Ахборот технологиялари корхоналарга бутунлай янги, янада жадал иш суръатларини ўзлаштириш ҳамда хизмат ва маҳсулотлар шаклини хилма-хиллаштиришга имконият яратади. Бундан ташқари, тадқиқотчилар қисқа сақланадиган маҳсулотларнинг бозорга чиқарилиши ҳақида ҳам гапиришмоқда.

Хизмат кўрсатиш соҳаси ҳақида гапирадиган бўлсам, ахборот технологиялари кўплаб кундалик вазифаларни ҳал қилади, бунинг натижасида эса йирик кўламдаги амаллар тезроқ, арзонроқ, қулайроқ ва ўртадаги воситачиларсиз бажарилади.

Электрон савдо, интернет-банкнинг ва бошқа шу каби замонавий йўналишлар кундан кунга ривожланиб бормоқда. Натижада даромадни ошириш учун аксар соҳаларда автоматик тармоқли сервислар (масалан, сифатли веб-сайт ёки мобил илова каби) бизнесдаги воситачилар ўрнини эгалламоқда.

Бунинг самараси ўлароқ бизнес хизматга белгиланган нархларни сезиларли даражада тушириши, макроиқтисодий йўналишда эса якка ишлаб чиқариш ва нотўлиқ бандлик кўрсаткичлари ўсиши мумкин. Шунингдек, краудфандинг ва краудсорсинг каби йўналишлар ҳам ҳозирда янги иқтисодий технологиялар сирасига киритилмоқда.

Иқтисодчиларнинг фикрига кўра, айти вақтда бу каби ўзгаришлар натижасида қўшимча қийматни чиқариб олиш амалиётига асосланган иқтисодиёт ҳамкорлик ва манфаатларни баҳам кўриш («шаринг-эсономй») иқтисодиётига алмашмоқда. Бу эса бозордаги рақобат ўз ўрнини ўзаро манфаатли кооперацияга ва ҳамкорликка фаол бўшатиши, шу билан бирга, вертикал мулоқотдан ўзаро тенг муносабатлар ва бир-бирини тўлдирувчи хизматларга ўтишига умид уйғотади.

2. Адабиётлар шарҳи.

Рақамли иқтисодиётнинг энг фаол драйвери – бу давлатдир. У рақамли иқтисодиётнинг асосий буюртмачиси ва истеъмолчисидир. Масалан, Хитой бу мақсадлар учун 9 млрд доллар атрофида маблағ сарфлаган. Бозор капитализацияси 210 млрд доллардан зиёд бўлган Алибаба интернет ресурси ушбу сармояларнинг тўғри йўналтирилганини исботлади.

Таъкидланишича, рақамли технологиялар иқтисодиётга боғлиқ 50 фоиздан ортиқ соҳаларни кескин ўзгартириб юборади. Ушбу қараш ахборот технологиялари ва рақамли платформалар бизнес моделларни кескин ўзгартириб, уларнинг самарадорлигини воситачиларни бартараф этиши ва жараёнларни оптималлаштиришига асосланган.

Жаҳон банки ҳисоб-китоблари биноан, тезкор интернет фойдаланувчиларининг 10 фоизга кўпайиши йиллик ЯИМ кўламини 0,4 фоиздан 1,4 фоизгача ошириши мумкин экан.

Шунингдек, рақамли иқтисодиётнинг мамлакат ЯИМдаги улуши ҳар йили тахминан 20 фоизга ўсиши (ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич 7 фоиз атрофида) унинг аҳамияти белгилайдиган кўрсаткич сифатида қаралади.

2010 йилда Бостон Консултинг Групп компанияси рақамлаштириш қўламини 20 та мамлакатдан иборат гуруҳ учун 2,3 триллион долларга (4,1 фоиз ЯИМ) баҳолаган. Агар бу тенденция сақланиб қолса, 10-15 йилдан кейин бундай иқтисодиётнинг жаҳон ЯИМдаги улуши 30-40 фоизга яқинлашади.

Рақамлаштиришдан максимал фойда олишни истаган давлат, зарурий юқори технологик маҳсулотларнинг бозорини яратиши ва уни қўллаб-қувватлаши лозимдир. Шу билан бирга, параллель тарзда давлат бошқаруви, муҳим соҳалар ва корхоналар учун хусусий иловаларни ривожлантирган ҳолда, электрон иқтисодиётнинг асосий платформаларини назорат қилувчи инструментларни ўз измида сақлаб қолиш ҳам муҳим ҳисобланади.

Хусусан, Япония технологияларни харид қилган бўлсада, ушбу йўналишда ўзининг ишлаб чиқарувчи тармоқларини яратолмагани ва техник ишланмалар даражасини муттасил юқори ҳолатда тутолмагани туфайли, рақамли иқтисодиётдаги етакчи позицияларни қўлдан бой берди.

Жанубий Корея эса электрон ҳукумат ва электрон воситачиликка (электрон тижорат фаолияти ва давлат тендер харидларини ўтказиш учун) миллий бюджетнинг 1 фоизига тенг миқдорда сармоя киритиб, ҳар йили 10-15 миллиард доллар ҳосил қилмоқда ва харажатларни 30-40 барабар қоплайдиган даромад олмақда. Жумладан, давлат ва хусусий секторда салл-марказларни ташкил қилиш, мобил иловаларни яратиш ва давлатга тегишли интернет-платформаларни реинжиниринг қилиш орқали мана шундай натижага эришилди.

Давлат бошқарувидаги ахборот тизимлари билан ишлайдиган кадрларни тайёрлаш ушбу соҳанинг муҳим йўналишларидан бўлиб қолмоқда. Мисол учун, ўтган асрнинг 70 йилларида Бельгияда давлат органлари ходимларини ўқитадиган ва улар учун бевосита иш ўринларида тизимларни созлайдиган мутахассисларнинг махсус мобил гуруҳлари (жумладан ихтисослик ўқув юртларидаги ўқитувчилар ва талабалар ҳам жалб этилган ҳолда) ташкил қилинади.

Иқтисодиётни рақамлаштириш тадбиркорлар ва ўзи учун ишлайдиган инсонларга янги уфқларни дадил очиб бермоқда.

Кўпинча ИТ соҳасининг ривожига қўшилган ҳисса иқтисодиётнинг ривожланиши, янги иш ўринларининг яратилиши, одамлар ва бизнес учун янги турдаги хизматларнинг пайдо бўлиши, электрон ҳукумат лойиҳалари доирасида харажатларининг қисқаришига замин яратади.

Шу билан бир вақтда, ахборот технологияларини татбиқ этишдан ҳосил бўлган умумий эффект кутилганидан самарасизроқ бўлиб чиқади ва бир хил тартибда тақсимланмайди.

Бу каби инвестициялардан максимал натижа олиш учун технологияларнинг Жаҳон банки тайёрлаган маърузасида «аналог тўлдирувчилар» деб номланган бошқа омиллар билан ўзаро таъсирини яхши тушуниш талаб этилади.

Улар қаторида:

- фаол ишбилармонлик муҳитини қўллаб-қувватлайдиган ҳамда бизнес ва инсонларга рақамли иқтисодиёт технологияларидан рақобат ва инновациялар, харажатларни қисқартириш, шунингдек, турмуш фаровонлигини ошириш учун фойдаланишга имкон берадиган норматив-ҳуқуқий база;

- бизнес менежменти ва давлат хизматчиларида ахборот технологияларини қўллашга доир тўлақонли кўникмалар;

- ахборот технологияларидан фойдаланиш йўналишида консалтинг хизматларини кўрсатадиган институтлар (давлат ва хусусий) ўрин олган.

Рақамли иқтисодиёт ҳосил қиладиган эффектларни тўлиқ санаб ўтиш анча мураккаб иш, бинобарин, электрон сервислар ва метамаълумотлардан фойдаланиш имконияти иқтисодий объектларга тақдим этадиган алоқаларни тўлақонли тарзда баҳолаш анча мушкулдир. Шу боис ахборотлаштиришга сарфланадиган инвестицияларнинг муҳимлигини, айниқса давлат даражасида асослаш бир қадар қийин вазифа ҳисобланади. У ёки бу соҳада яратилган гигабайт ахборотни реал ҳолатда ҳар доим ҳам ҳисоблаб чиқишнинг имконсизлиги ўз-ўзидан тушунарли ҳодисадир.

3. Тадқиқот методологияси.

Иқтисодиётни рақамлаштириш бутун дунёни қамраб олиши туфайли, ахборотлаштириш ва рақамлаштиришга оид ҳар қандай давлат лойиҳаси комплекс равишда ҳамда ягона кодлаш тизими, иқтисодий ва бошқарувга алоқадор ахборотни аниқлаш асосида ўрганилиши лозим.

Ахборот платформаларини бирлаштириш натижасида пайдо бўлган мулоқот моделлари янги иқтисодий технологияларнинг (ЯИТ) пайдо бўлишига туртки беради.

ЯИТ – бу ташкилий бошқарув тизимларига бирор мақсадга хизмат қиладиган ахборот (маълумотлар, ғоялар ва билимлар) маҳсулотларини яратиш, уларни узатиш, сақлаш ва акс эттириш учун яхлит технологик платформага бирлашувчи ва иқтисодий агентлар мулоқотида сарфланадиган тракзакцион харажатларни максимал даражада камайтирувчи маълумотларни қайта ишлашга доир ҳар жиҳатдан янги «созланувчи» воситалар ва методлар йиғиндисидир.

4. Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

ЯИТнинг асосий тамойиллари:

тубдан янги бизнес моделларни яратиш;

ҳар хил ИТ хизматларни оқилона бирлаштириш ва улардан фойдаланиш методларини реал иқтисодиёт секторидаги ташкилий ва технологик жараёнларда қўллаш;

транзакцион харажатлар ва ишлаб чиқаришда қўлланиладиган моддий ресурсларни минималлаштириш.

ЯИТ рақамли технологиялар асосида мавжуд иқтисодий реалияларда ривожланиб боради. Аввалроқ ишлаб чиқариш, савдо ва молияга оид технологиялар такомиллашиб келган бўлса, ҳозир юзага келган ЯИТлар горизонталь муносабатларга (ўз-ўзини ташкил қилиш ва сингулярлик), инновацион тадбиркорлик (ўз-ўзини ривожлантириш), ахборот муҳандислиги (ўз-ўзини такомиллаштириш) ва иқтисодий жараёнларнинг автоформализациясига (автоматик тузилиш) таянч вазифасини ўтамоқда.

5. Хулоса ва таклифлар.

Иқтисодиётни рақамлаштиришдаги энг муҳим жиҳат ва бир вақтнинг ўзида энг мураккаб босқич – бу ишбилармонлик муҳитини соддалаштириш ҳамда одамлар ва бизнеснинг давлат билан мулоқотига сарфланажак харажатларни максимал қисқартиришдир.

Шундан кейин томонларнинг давлат ва хусусий сектор доирасида ташкилотлараро (мультиагент) мулоқотни йўлга қўйиш талаб этилади.

Иқтисодиётни рақамлаштириш ушбу жараённинг энг муҳим бўлаги ҳисобланади. Ушбу соҳадаги силжишлар давлат кўмагида кичик ва ўрта бизнесга мос келадиган консалтинг ва техник ташкилотларни ривожлантириш орқали, иқтисодиётнинг реал секторидаги вазиятни автоматик тарзда кескин ўзгартиради (ва мазкур соҳаларда тузилмавий ислохотларга туртки беради) ва инновацион иқтисодиёт учун шарт-шароит яратишга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4499-сонли Қарори;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 18 июлдаги “Ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4455-сонли Фармони;

- Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 24 августдаги “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4354-сонли Фармони;

- Иқтисодиётни рақамлаштириш ва тадбиркорлик субъектларига қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш ўқув қўлланма китоби;

- <https://lex.uz> сайти